

בעילום שם, ישיבת אור עציון

מהי מטרתו של מעמד הר סיני?

הקדמה

ביאור השאלה

השאלה שבכותרת המאמר עשויה להישמע מובנת מאליה או פרובוקטיבית, ולא כך היא. זו שאלה כבדת משקל שעסקו בה רבים מרבתינו. נבאר את הדברים: שאלתנו אינה מה מטרת נתינת התורה, אלא על מעמד הר סיני. המעמד המפורסם, הקדוש והנורא שבמרכזו עמידת ישראל בתחתית הר סיני ושמיעת עשרת הדברות. הרי התורה שבידינו לא נמסרה במעמד זה, רק עשרת הדברות נאמרו בו. התורה כולה ניתנה למשה רבינו בלבד, והוא מסרה לעם ישראל, לימד וכתב אותה. תהליך זה לא קרה באותו מעמד חד פעמי, ולא קרה לעיני כל עם ישראל. מהי אם כן מטרתו של אותו מעמד נשגב?

נוסיף ונחדד את השאלה: עלינו לזכור שמעמד הר סיני הוא אירוע חד פעמי שאירע לעיני אלו שחיו באותו דור בלבד.¹ גם אם נאמר שמי שנכח באותו מעמד אכן הושפע ממנו עמוקות השפעה שנמשכה לכל ימי חייו - לאחר מות הדור ההוא, פסקה ההשפעה הזו, ושוב עלינו לשאול - מה משמעותו של מעמד הר סיני לדורות?

יכול אדם להציע שאולי אכן כל מטרתו של מעמד הר סיני היא קבלת התורה ע"י משה לאחר מכן, והמעמד עצמו הוא פשוט הדרך הנכונה בה מתחילה התורה לרדת לעולם. כאשר מתחולל אירוע כה רב משמעות, אשר העולם כולו היה תלוי ועומד עד אליו, הוא לא מתחולל סתם כך בצנעה אלא באופן פומבי ומרשים, לעיני כל עם ישראל, בקולות וברקים, שידוד מערכות הטבע, ובגילוי א-להי מיוחד.

אלא שלא כך נראה. לא מפשט התורה (את הפסוקים הרלוונטיים נראה במהלך פירוט שיטות רבותינו בעניין), ועוד יותר - לא כך מתייחס עם ישראל למעמד הר סיני. התפיסה הפשוטה של כולנו, היא שאותו מעמד היה אירוע מכונן בחיינו כאומה, וביסודות אמונתנו. האירוע

1. ידוע המדרש לגבי נוכחות נשמות ישראל כולם במעמד הר סיני, ראה למשל תנחומא (ורשא) יתרו יא. מדרש זה עצמו זוקק ביאור, ואולי אכן יש בו התחלה של תשובה לשאלתנו. נזכיר אותו בהמשך הדברים בע"ה.

הזה עצמו, המעמד הנשגב, שמיעת קול א-להים על ידי עם ישראל כולו, הוא אירוע רב משמעות ומכונן בתולדותינו. ואכן, כפי שנראה במהלך המאמר, רבותינו כולם תפסו כך ודנו בשאלה זו.

מאמר זה

לאור הנאמר עד כאן נוכל לחדד את מטרתנו בכתיבת מאמר זה, וגם לשרטט את גבולות הגזרה שלו וצורת העבודה בו. מכיוון שמדובר בשאלה שנוגעת בשורשי תורתנו ובעניינים יסודיים ביותר באמונתנו, ודאי שלא נתיימר לדעת או לכתוב את כל הנאמר לגביה. במאמר זה שתי מטרות לפנינו. המטרה הראשונה, וייתכן שהיא הושגה כבר, היא הפניית תשומת הלב לעצם השאלה. דווקא מפאת חשיבותו של מעמד הר סיני, נוכחותו העוצמתית באמונתנו וחיבורו לנתינת התורה, נראה שלעיתים עינינו מסנוורות מלשים לב לשאלה פשוטה ויסודית זו.

המטרה השנייה, היא לשרטט את הכיוונים המרכזיים בהם צעדו רבותינו הראשונים והאחרונים במענה לשאלה זו.² נראה לעניות דעתנו שיש לחלק את דברי רבותינו לשלושה כיוונים מרכזיים, שתחתם יהיה נכון לסדר את דבריהם. כמוכן, ניתן למצוא וריאציות ודקויות רבות מאד, ולכל כיוון ענפים רבים. אבל נראה שהחלוקה היסודית הזו עומדת בעינה, וכטבעה של חכמה, הדרך הנכונה היא לזהות את הכללים, להבינם ולהגדירם כראוי, ולאחר מכן ניתן לגשת כראוי להרחבת והעמקים הפרטים והענפים השונים עד לנימים הדקים ביותר. במאמר זה ניגע רק בדבריהם של מעטים מרבותינו. נבחר בכל כיוון דברים שנראים לנו מרכזיים בביאור אותה דרך, ויהיו הדברים פתח לרבים לשוטט ולהרבות דעת.

צורת העבודה הזו דורשת מאיתנו עוד שתי מלאכות דקות. הראשונה שבהן היא מלאכת בורר - מפאת מרכזיותו של הנושא ונגיעתו לעיקרי אמונתנו, הדיון בו נושק לדיונים רבים נוספים. לא נוכל לפרט כאן את כל הדיונים הללו, שהם חורגים בהרבה ממטרתו והיקפו של מאמר זה, ואף התייחסות קצרה אליהם תסיט את תשומת הלב מעיקר הדיון ותקשה על רציפות הלימוד. מאידך גיסא, נהיה חוטאים לאמת אם נתעלם מהם לחלוטין. הפתרון בו בחרנו לנקוט הוא שימוש רב יחסית בהערות שוליים, שבהן ננסה לפחות להסב את

2. מכמה סיבות, בחרנו שלא לעסוק במקורות מדברי חז"ל במאמר זה, ולהתמקד בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים בלבד.

תשומת הלב ולהפנות למקורות מרכזיים בדיונים כאלו. נקווה שצורת הכתיבה הזו תהיה לתועלת הלומדים.

המלאכה השנייה היא מלאכת הדיוק בדברי רבותינו וביחס שבין דעותיהם. זהו נושא עדין מאוד וראוי להרחיב את הדיבור בו, אך לא כאן המקום. באופן כללי מאד נאמר, שבדורנו יש לנו הזכות ללמוד מדבריהם של רבותינו כולם, וביכולתנו לראות את דבריהם כבניין, קומה על גבי קומה, גם במקומות בהם אותם גדולים ראו את הקומות כסותרות זו את זו. מאידך גיסא, אסור ששאיפה כזו תגרום לטשטוש וערפול דברי רבותינו עצמם. עלינו ללמוד את דבריהם בצורה דקדקנית, להגדיר היטב כל דעה וכל קומה בפני עצמה, לבחון במה נחלקו ובמה הסכימו, ורק כך ייבנה הבניין כראוי. משל הבניין הוא מדויק - בלי קומה ראשונה בנויה היטב, לא תוכל הקומה השנייה להיבנות. הקומה השנייה אינה במקום הקומה הראשונה, ואינה פולשת לשטחה, אך תוספת הקומה השנייה יוצרת בניין חדש ואחר, גבוה ושלם יותר.

בענייני אמונה, כמעט תמיד, הקומה הראשונה היא קומתו של הרמב"ם. הסיבה לכך ברורה - תורתו של הרמב"ם היא מיצוי של לימוד התורה בשכל. אצל הרמב"ם, אין עירוב של הכרות פנימיות יותר, כפי שנמצא אצל אחרים מרבותינו, במיוחד אצל אלו שינקו מהחכמה הפנימית. מכיוון שכך, בכל קומה שנלמד נשתדל להשוות את הדברים לדבריו של הרמב"ם. דרך זו אינה המצאה שלנו - רבים מרבותינו שחיו לאחר הרמב"ם עשו כך, ובסוגיות רבות השוו את דבריהם לדבריו. נראה שבדרך זו נוכל גם לבצע בצורה הטובה ביותר מלאכה זו, מלאכת הדיוק בדברי רבותינו וביחס שביניהם.

וגם בך יאמינו לעולם

הביסוס לנבואת משה במעמד הר סיני

הכיוון הראשון, ונראה שהוא הבסיסי ביותר וגם מוסכם לכולי עלמא, הוא משמעות מעמד הר סיני מצד ביסוס האמון בנבואת משה רבנו, והיות האמון בנבואת משה רבנו הבסיס לאמון בתורה כולה. רבים מאד מרבותינו כתבו זאת, ולעניות דעתנו כיוון זה הוא מוסכם לכולי עלמא. מי שמבאר את הדברים בצורה יסודית ומפורטת במיוחד הוא הרמב"ם.

עד מעמד הר סיני, אמונתם של ישראל במשה רבנו ונבואתו היתה מוגבלת. ודאי, היה זה אמון משמעותי - בני ישראל סיכנו את נפשם במרידה באדוניהם המצרים ואף הלכו

אחריו למדבר, ארץ לא זרועה. אך עדיין, זהו אמן מוגבל. האמן היה מבוסס בעיקרו על הניסים שהתחוללו על ידי משה רבנו, וזהו גם הגבול של אמן זה.³ ניסים הם תופעה שהאמן בה מוגבל, בגלל חשש לאחידת עיניים או לשימוש בכשפים וכדומה (לרמב"ם, רק חשש לאחידת עיניים. וראה בהערה⁴). האמן שנתנו בני ישראל במשה עד מעמד הר סיני היה כזה שהניסים שהתחוללו על ידי משה הצדיקו.

נמחיש ונבאר יותר את הדברים. כמו כל דבר בו אנו נותנים אמן, רמת האמן משתנה בהתאם לגורמי האמן. ככל שנעסוק בעניין בעל השלכות רבות יותר, נדרוש רמת אמן גבוהה יותר, עם סיבות מוצקות יותר לסמוך עליהן. מסתבר, למשל, שאם חבר ימליץ לנו על מוצר מסוים שכדאי לרכוש, נסמוך עליו בלי בדיקה נוספת. אמנם אם המוצר הזה יהיה בית שרכישתו תדרוש מאיתנו לקיחת משכנתא - נבצע בדיקות נוספות. האמן גם צריך להיות מותאם להקשר - ייתכן שאותו חבר מבין במוצרי חשמל, אך לא בנדל"ן, וממילא בהקשר זה לא נסמוך עליו. כך גם ניסי משה רבנו. יש בהם סיבה לסמוך על משה, בהקשרים מסוימים, ובגבולות מסוימים. אין כאן סיבה לאמן מוחלט, נצחי ובכל הקשר.

משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף, אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו, לא להביא ראיה על הנבואה. (יסודי התורה ח, א)

האמן המוחלט והנצחי בדבריו של משה רבנו, ובכך שדבריו הם דברי נבואה, נוצר רק במעמד הר סיני:

3. עד כמה ניסים הם גורם טוב לסמוך עליו? יש מרבתינו שהדגישו מאד את מעלת הניסים, במיוחד כאלו המהפכים את סדרי הטבע, וראו בהם גורם חזק יחסית לאמן. ראה למשל בדבריהם של רס"ג (אמו"ד ג, ד ובכ"מ) וריה"ל (מאמר ראשון ו-כה, ובכ"מ). מאידך גיסא, הרמב"ם דווקא המעיט בכך, וציין בכמה מקומות שביחס לניסים יש תמיד מקום לחשוש לאחידת עיניים (ראה ציטוטים בגוף המאמר. ונפק"מ לכאורה למחלוקת זו, האם מי שטוען לנבואה צריך להביא אות של שינוי סדרי הטבע, נס, או דווקא אות של חיזוי מדויק. ראה את דברי רס"ג אליהם הפנינו, והשווה לדברי הרמב"ם ביסודי התורה י, א; ובהקדמה לפיהמ"ש בעניין זה). על כל פנים, גם אלו שנתנו לניסים משקל רב יותר, זהו משקל מוגבל.

4. נחלקו רבותינו הראשונים האם עניינים כמו מעשי כשפים וכדומה שנזכרים בתורה ובדברי חז"ל יש בהם ממש או שהם אחידת עיניים בלבד. הרמב"ם סבר שזו אחידת עיניים בלבד, ורבים אחרים חלקו עליו. ראה למשל את דבריו של הרמב"ם בהלכות עבודה זרה יא, טז; פיהמ"ש ע"ז ד, ז; סה"מ ל"ת לא-לב ועוד. והשווה לדברי הרמב"ן בפירושו עה"ת לדברים יח, ט. וישנם עוד מקורות רבים בעניינים אלו.

ובמה האמינו בו במעמד הר סיני? שעינינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר... ומנין שמעמד הר סיני לבדו היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דופי שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם, מכלל שקודם דבר זה לא האמינו בו נאמנות שהיא עומדת לעולם אלא נאמנות שיש אחריה הרהור ומחשבה. (שם)

מה קרה במעמד הר סיני שהיה שונה מכל האירועים הכבירים בהם היה מעורב משה רבנו לעיני עם ישראל לפני כן? ההבדל הוא הראיה הישירה. עינינו ראו ולא זר, אזנינו שמעו ולא אחר. מה ראו ושמעו עם ישראל? שמעו שהקב"ה מדבר עם משה, כלומר קלטו באופן ישיר את זה שמשה רבנו מתנבא.

התופעה הזו היא מופלאה, והיא חד פעמית ויחידה בהיסטוריה. איך יכול אדם אחד לקלוט באופן ישיר שאדם אחר מתנבא? שמיעת קול רעש גדול, או קול גדול שאומר משפטים ופונה לאדם מסוים, אינה קליטה כזו. קול גדול כזה אינו קולו של הקב"ה, שאינו גוף ואינו בעל קול. מי שישמע קול כזה, יוכל רק לספר ששמע קול שנברא באופן ניסי, ופנה לאותו אדם. אז איך ייתכן שיקלוט באופן ישיר שאדם מסוים מתנבא, משיג השגות נבואיות? דבר זה הוא אכן פלא, כדברי הרמב"ם במורה הנבוכים:

אמיתת ההשגה הזאת, וכיצד היה האופן בה, נסתר מאתנו מאוד, מכיוון שלא קדמה לה שכמותה ולא תהיה אחריה. (מו"ב, לג)

יש לציין שהרמב"ם צועד כאן לשיטתו, לפיה הנבואה היא יכולת השגה טבעית, שלא ייתכן שיגיע אליה מי שאינו ראוי לכך. לכן, לשיטתו, במעמד הר סיני לא ייתכן שכל עם ישראל התנבאו. ישנם מרבתינו שחלקו עליו בכך, וסברו שבמעמד הר סיני עם ישראל התנבאו, וחלק מהשגה נבואית זו עצמה היה אמיתת נבואתו של משה רבנו.⁵

על כל פנים, זה מה שקרה במעמד הר סיני. עם ישראל קלטו באופן ישיר שמשה רבנו מתנבא, וזהו הגורם לאמון המוחלט בנבואת משה רבנו:

5. לגבי שיטת הרמב"ם ראה בפרק הנ"ל ובכל פרקי הנבואה במורה הנבוכים (לב-מח); הלכות יסודי התורה פרק ז; שמונה פרקים פרק ז; הקדמה לפירוש המשנה; העיקר השישי בהקדמה לפרק חלק. דוגמא לשיטות אחרות ראה בדברי ר"י אלבו בספר העיקרים מאמר שלישי פרקים ח-יב. נציין בהזדמנות זו שר"י אלבו עצמו מסביר את הפער בין האמון מכוח הראיה הישירה של נבואת מרע"ה לבין האמון בנבואת שאר הנביאים בצורה בהירה ויפה במיוחד, כדרכו, במאמר א פרק יח. גם הכסף משנה על דברי הרמב"ם שציטטנו מפנה לדברי ר"י אלבו שם. ייתכן וישנם ניואנסים קטנים בין דבריו לדברי הרמב"ם כאן, אך העיקרון זהה.

נמצאו אלו ששולח להן הם העדים על נבואתו שהיא אמת ואינו צריך לעשות להן אות אחר, שהם והוא עדים בדבר כשני עדים שראו דבר אחד ביחד שכל אחד מהן עד לחבירו שהוא אומר אמת ואין אחד מהן צריך להביא ראיה לחבירו, כך משה רבינו כל ישראל עדים לו אחר מעמד הר סיני ואינו צריך לעשות להם אות. (יסודי התורה ח, ב)

הרמב"ם מוסיף ומבאר כך גם את הפסוקים של הדיון בין משה רבנו לקב"ה במעמד הסנה, ראה בדבריו שם.

אם כן, הקליטה הישירה של עם ישראל את אמיתות נבואת משה, היא החידוש המיוחד של מעמד הר סיני, והיא העוגן הבסיסי של האמון בנבואת משה, בתורת משה, לכל הדורות.⁶ הרמב"ם מוסיף ומבאר יותר את ההשלכות העצומות של עניין זה, בשני אפיקים רבי משמעות - הנבואה ונצחיות התורה.⁷

האמון בנבואת שאר הנביאים וגבולות סמכויותיהם

סוגיית האמון בנבואה ומגבלותיו היא סוגיא סבוכה ורבת השלכות. בנבואה, משיג הנביא השגות שהן למעלה מכוחו של השכל האנושי. מהן אם כן הסמכויות של אדם בעל השגות כאלו? האם נקשיב לכל דבריו בכל עניין? ואיך נדע אם להאמין לו שנבואתו אמת? אלו שאלות כבדות משקל, ומסברה בלבד יכולתנו להכריע בהן היא מוגבלת, הרי הנביא טוען שהשגתו היא למעלה ממה ששכלינו מסוגלים להשיג. ואכן, הרמב"ם מבאר היטב שכל גדרי האמון בנביאים מקורם הוא בדברי משה רבנו, בהגדרות שחקק בתורה.

ראשית, עצם האמון בנביא, בכך שהוא נביא אמת. למי נאמין? התנאי הבסיסי לפי הרמב"ם הוא להיות אדם הראוי לכך, ואין זה מענייננו כאן. אך אין די בכך. לא כל אדם ראוי הוא נביא, ולא יקבל סמכויות של נביא. על הטוען לנבואה להביא אות, שהוא חיזוי

6. ראה גם בפיהמ"ש בהקדמה לפרק חלק בביאור העיקר השמיני משלושה עשר העיקרים, עיקר "תורה מן השמיים", שם מבהיר הרמב"ם שהמעלה העליונה והאלוהיות המוחלטת שאנו מייחסים לתורה על כל פסוקיה, נעוצה בנבואת משה. גם תורה שבעל פה, מקורה והבסיס לה הוא בנבואת משה, עיין שם.

7. הרמב"ם מתחיל דווקא מהעיסוק בנבואה, בו עסק גם בפרק הקודם לדברים אלו, פרק ז. גם ברשימת שלושה-עשר העיקרים, העיקר העוסק בנבואה קודם לעיקר העוסק בתורה. נראה שהסיבות לכך הן גם מכיוון שהנבואה היא הכלי שמאפשר קבלת תורה, אבל יותר מכך - בגלל תפיסתו העקרונית של הרמב"ם ביחס לנבואה, שרואה את הנבואה כערך ועניין בפני עצמו לא רק אמצעי לתורה. והשווה דברים אלו לשיטת ספר העיקרים ביחס לנבואה אליה הפנינו לעיל, ואכן ר"י אלבו מסדר את העיקר של תורה מן השמיים כקודם לעניין הנבואה, שהיא רק אמצעי עבורו. ואכמ"ל.

מדויק⁸ לדבירו, ועל בסיס זה נקבלהו כנביא. אמנם דבר זה עצמו נשען אך ורק על נבואת משה. אות בפני עצמו, יהיה אשר יהיה, אינו סיבה מספקת לאמון ולסמכויות של נביא. אות יכול להזדייף, כפי שכבר הזכרנו. הסיבה היחידה להאמין באמון מוחלט באמינות נבואה של אדם מסוים, היא מה שקרה במעמד הר סיני ביחס לנבואת משה רבנו. האמון והסמכויות שאנו נותנים כלל שאר הנביאים, הוא אך ורק מפני שמשה רבנו לימדנו שכך נכון לנהוג:⁹

נמצאת אומר שכל נביא שיעמוד אחר משה רבינו אין אנו מאמינים בו מפני האות לבדו כדי שנאמר אם יעשה אות נשמע לו לכל מה שיאמר, אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה ואמר אם נתן אות אליו תשמעון, כמו שצונו לחתוך הדבר על פי שנים עדים ואף על פי שאין אנו יודעין אם העידו אמת אם שקר, כך מצוה לשמוע מזה הנביא אף על פי שאין אנו יודעים אם האות אמת או בכישוף ולט. (שם)

הדברים חריפים ובהירים, ומדברים בעד עצמם. מכאן גם נובעים גבולות הסמכות של הנביא. ראשית, מכיוון שהאמון בו מבוסס על האמון בנבואת משה, אם הוא אומר משהו כנגד תורת משה - הוא כורת את הענף עליו הוא יושב:

לפיכך אם עמד הנביא ועשה אותות ומופתים גדולים ובקש להכחיש נבואתו של משה רבינו אין שומעין לו ואנו יודעין בבאור שאותן האותות בלט וכשוף הן, לפי שנבואת משה רבינו אינה על פי האותות כדי שנערוך אותות זה לאותות זה, אלא בעינינו ראינוה ובאזנינו שמענוה כמו ששמע הוא... לפיכך אמרה תורה שאם בא האות והמופת לא תשמע אל דברי הנביא ההוא, שהרי זה בא אליך באות ומופת להכחיש מה שראית בעיניך והואיל ואין אנו מאמינים במופת אלא מפני המצות שצונו משה היאך נקבל מאות זה שבא להכחיש נבואתו של משה שראינו וששמענו. (שם, הלכה ג)

מה כן כלול בסמכויות הנביא? אך ורק מה שמשה רבנו לימדנו שכלול בגבולות סמכות זו. כלולים בכך עניינים שאין לגביהם חובה תורנית, ענייני הרשות (יסוה"ת ט, ב), והשלכה הדרמטית ביותר - אפשרות לעבור על דברי התורה בהוראת שעה (שם שם, ג). אמנם גם לסמכות זו מגבלה - הנביא אינו רשאי להורות לעבוד עבודה זרה, גם בהוראת שעה.

8. ראה בהקדמה לפיהמ"ש.

9. ממילא גם ייתכנו מצבים של טעות, בהם יתברר שאדם שנתנו בו אמון כנביא הוא נביא שקר. וכדלקמן בדברי הרמב"ם.

מדוע? הרמב"ם אינו נועץ זאת בסברה, אלא גם כאן המקור לכך הוא כי משה רבנו אמר כך בנבואתו (שם שם, ה).¹⁰ גבול חשוב נוסף ביחס לנביאים ונבואתם, הוא ההפרדה שבין תורה לנבואה.¹¹ גם גבול זה, שהוא בעל השלכות קריטיות להתפתחות התורה שבעל פה, מקורו אינו בסברה אלא כי כך לימדנו משה רבנו (שם שם, ד).

האמון המוחלט בתורה ובנצחיותה

החלק השני של ההשלכות הקשורות לאמון בתורה, הוא זה שהרמב"ם מקדיש לו את העיקר התשיעי משלושה עשר עיקרים - נצחיות התורה. זהו דבר מפליא, שרבים לא שמים לב אליו. וראשית עלינו להעזי ולשים לב לשאלה: מדוע באמת שהתורה תהיה נצחית? האם לא הגיוני יותר שהתורה כן תשתנה ותוחלף במהלך הדורות? אמנם הקב"ה לא משתנה, אך האנושות בהחלט משתנה, ובדורותינו אנו מודעים לכך היטב. מה ההיגיון בכך שהתורה לא תוחלף? רבותינו שאלו שאלה זאת ודנו בה.¹² לא נאריך בדיון זה, רצוננו רק להראות שתשובתו של הרמב"ם לכך אכן אינה מסברה. מסברה, נראה שאכן היה מקום להציע אחרת. המקור לידיעתנו הברורה שהתורה לא תשתנה ולא תוחלף הוא משום שכך גילה לנו משה רבנו עצמו בנבואתו, בה אנו מאמינים אמון מוחלט מכוח מעמד הר סיני:

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים אין לה לא שינוי ולא גרעון ולא תוספת שנאמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרון לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו, ונאמר והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת, הא למדת שכל דברי תורה מצווין אנו לעשותן עד עולם, וכן הוא אומר חוקת עולם לדורותיכם, ונאמר לא בשמים היא, הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, לפיכך אם יעמוד איש בין מן האומות בין מישראל ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע

10. כמובן, ייתכן שלאחר שמשה רבנו לימדנו כך, נוכל להעלות סברות בכך. אך לא זה המקור והבסיס לדיון, אלא כנתינת טעמי מצוות.

11. ביאור שיטת הרמב"ם בכך חורג מגבולות מאמרנו. יש שחלקו על הרמב"ם בעניין זה, ראה פירוט של שיטות כאלו בדברי הרא"ה באגרותיו, אגרת קג.

12. ראה למשל בדברי ר"י אלבו בספר העיקרים מאמר שלישי פרקים יג-כ. מסקנתו דומה מאד למסקנת הרמב"ם בה אנו נוגעים בגוף המאמר, אם כי אולי בהבדלים קטנים מסוימים. דברי ר"י אלבו בדיון זה, כמו בדיונים רבים, שואבים רבות מדבריו של רבו, ר' חסדאי קרשקש. ראה את דבריו באור השם מאמר ג, כלל ה, פרק א.

מצוה או לפרש במצוה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממשה, או שאמר שאותן המצוות שנצטוו בהן ישראל אינן לעולם ולדורי דורות אלא מצוות לפי זמן היו, הרי זה נביא שקר שהרי בא להכחיש נבואתו של משה (שם ט, א)

סיכום כיוון זה וכוחה של המסורת

נותרה רק שאלה אחת שעלינו להתייחס אליה כדי להשלים כיוון זה. כפי שכבר הערנו, מי שראו ושמעו באופן ישיר את נבואת משה רבנו אלו בני דור יציאת מצרים. הדורות שאחריהם, וודאי אנחנו אלפי שנים לאחריהם, לא היינו שם. איך עיקרון זה תקף לגבינו? הרי אנחנו לא "שמענו וראינו"?

ברור הדבר שהביסוס לכך עבורנו הוא המסורת שקיבלנו דור אחר דור, עד לבני אותה הדור שראו בעיניהם. הקליטה הישירה היא העוגן, הבסיס עליו יושב הכל, והמסורת היא השלשלת ההכרחית המחברת עוגן זה אלינו.

המסורת שלנו היא חזקה ויציבה מאד, וראוי ומושכל לסמוך עליה.¹³ רבותינו מפרטים בעניין זה רבות, ובאופן כללי ניתן לומר שישנם שני מאפיינים שעושים את המסורת הזו ליציבה ואמינה כל כך. המאפיין הראשון הוא שמדובר על מסורת של רבים: מסורת שהתחילה באירוע שנכחו בו עם שלם, מיליוני אנשים, וכך המשיכה לעבור לאורך כל הדורות. לא יחידים או מעטים אצלם יש חשש לזיוף. נקודה זו מודגשת אצל רבים מרבותינו.¹⁴ המאפיין השני הוא שהמסורת הזו עברה אצל גדולי החכמים, והם התייחסו אליה בדקדקנות ומתוך מחויבות גדולה. הרמב"ם מדיגיש דבר זה מאד בכמה מקומות.¹⁵

נחתום את דברינו ביחס לדרך זו בכך שלעניות דעתנו היא מוסכמת לכולי עלמא, ולא מצאנו מי שיחלקו עליה. רבים מרבותינו הזכירו זאת בדבריהם, ורבים מהם ציטטו את דברי הרמב"ם בכך. גם כל הדעות שנביא לקמן, וגם אלו מרבותינו שהיה חשוב בעיניהם להדגיש פן אחר במשמעותו של מעמד הר סיני - אינם במקום דרך זו, אלא בנוסף אליה.

13. לצערנו, נתקלנו מספר פעמים באיזו נטייה שקנתה לה שבייתה מסוימת בבתי המדרש שלנו, להמעט באמינותה של המסורת ובאפשרות לסמוך עליה, ולראות אמירה כזאת כ'ילדותית' או לא מספקת. חלילה לאל מלומר כדבר הזה, בניגוד לאמונה הידועה באומתנו ובניגוד לדברי רבותינו המפורשים והמפורטים בעניין זה.

14. ראה למשל בפסקאות הפתיחה של ספר הכוזרי, וראה בספר העיקרים א, כ;

15. ראה בדברים המפורסמים והמפורטים בהקדמה למשנה תורה והקדמה לפירוש המשנה.

הקומה הבסיסית הזו, של האמון בנבואת משה, היא הקומה הראשונה, ואנו מקווים שהיה די בדברים שראינו עד כאן כדי להסביר מדוע.

אשר ילמדון

הגדרת הכיוון הכללי והיחס בין כיוון זה לכיוון הקודם

הכיוון הכללי השני שעולה מדברי רבותינו, דומה מאד לכיוון הראשון ולמעשה ניתן לראותם ככיוון אחד. נבאר את הדברים ונסביר מדוע בכל זאת החלטנו להציגם ככיוונים נפרדים.

הבסיס לכיוון זה הוא כפי שראינו ופירטנו בשלב הקודם: במעמד הר סיני ישנו אירוע מיוחד של התגלות אלוהית ישירה, ולא ניסים בלבד שהאמון בהם הוא מוגבל. כיוון שכך, התוכן שעם ישראל קולט בהתגלות הזו, זהו תוכן שרמת הוודאות בו תהיה מוחלטת. בכיוון הקודם אותו הדגיש במיוחד הרמב"ם, התוכן הזה היה אחד ויחיד - אמיתות נבואת משה רבנו. החידוש בכיוון אותו נרצה לפרט עכשיו הוא שזהו אינו התוכן היחיד. רבותינו הדוגלים בכיוון זה הוסיפו שישנם עוד תכנים שהיו כלולים בהתגלות הישירה במעמד הר סיני, תכנים שהם מאושיות אמונתנו.

מהו הצורך ומהי התועלת בהתגלות כזו של יסודות אמוניים? מדוע לא ניתן להסתפק בגילוי על אמיתות נבואת משה רבנו כדברי הרמב"ם? נשתדל לענות לשאלות אלו מתוך דבריהם של רבותינו. בבירור שאלות אלו גם טמון ההסבר לכך שבחרנו להפריד את הכיוון הזה מהכיוון הקודם. על אף הקשר הרעיוני ההדוק ביניהם, בניגוד לכיוון הראשון המוסכם לכולי עלמא, בכיוון הזה כבר נמצא מחלוקות, מהן כאלו שנראות מקומיות וספציפיות, ומהן הנוגעות להבדלי תפיסה עקרוניים.

מפאת המחלוקות הללו, בחרנו להפריד בין הכיוון הראשון לכיוון זה, כדי להפריד בין הקומה המוסכמת לכולי עלמא, לקומה הנתונה במחלוקות ודיונים. אולי נכון לומר, שהמחלוקות והדיונים סביב קומה זו משקפים שלמרות הדמיון והקשר הרב שבין הקומות, טמון בקומה זו חידוש עצמאי שאינו כלול בהכרח בקומה הקודמת.

כוזרי

בדברי ריה"ל בהקשר זה יש לשים לב היטב להימנע מבלבולים וטעויות, כיוון שעניין ההתגלות הישירה הוא מרכזי מאד בדבריו של ריה"ל, לא רק במובן עליו אנו מדברים כאן,

אלא גם ביחס לניסים¹⁶ ולתופעות אחרות הקשורות להשראת השכינה בעם ישראל ובעולם. ריה"ל נותן משקל כבד למפגש הישיר עם תופעות אלו, ורואה בהן בסיס איתן ליסודות אמוניים רבים. כיוון שכך, דרושה תשומת לב ודייקנות בשאלה מה הוסיף מעמד הר סיני, שלא היה כלול בניסי יציאת מצרים. ריה"ל מתייחס לשאלה זו בעצמו בפירושו, וכותב כך:

אמר החבר... העם, עם מה שהאמינו במה שבא בו משה אחר המופתים האלה, נשאר בנפשותם ספק, איך ידבר האלהים עם האדם, כדי שלא תהיה התחלת התורה מעצה ומחשבה מחמת אדם ואחר יחברוהו עזר ואומץ מאת האלהים, מפני שהיה רחוק הדבור בעיניהם מזולת אדם, בעבור שהדבור גשמי. ורצה ה' להסיר הספק הזה מלבותם... ושמע העם דבור צח בעשרת דברים, הם אמות התורות ושרשיהן... ואלה עשרת הדברים לא קבלם ההמון מאנשים יחידים ולא מנביא, כי אם מאת האלהים נתנו, אבל לא היה בהם כח כמשה לראות הדבר הגדול ההוא. והאמינו העם מן היום ההוא, כי משה מדובר בו בדבור התחלתו מאת הבורא, לא קדמה למשה בו מחשבה ולא עצה, שלא תהיה הנבואה, כאשר חשבו הפילוסופים, מנפש יזככו מחשבותיה ותדבק בשכל הפועל, הנקרא רוח הקדש או בגבריאל וישכילהו... ואז יאמר כי הבורא דבר בו. וסרו אלה הסברות במעמד הגדול ההוא. (ספר הכוזרי א, פז)

מדברי ריה"ל עולה נקודה מרכזית אחת שהתבררה במעמד הר סיני מעבר לעצם האמונה בנבואת משה. הנקודה היא הודאות בכך שהנבואה אינה רק כשיטת הפילוסופים, אלא דבר ד' ממש. ביאור מלא של עניין זה דורש אריכות רבה שאין מקומה כאן, וננסה להגדיר זאת בקצרה. ריה"ל סובר שניסי יציאת מצרים מהווים ראיה מספקת לכך שיש "עניין אלהי" בעולם, יש חיבור והשפעה בין א-להים לעולם, ויש רובד אלוהי שנוכח במציאות ויש לו השפעות רבות. הנקודות הללו היו ברורות לעם ישראל עוד לפני מעמד הר סיני. יותר מכך, מדברי ריה"ל עולה שניסי יציאת מצרים היה די בהם כדי לברר את העובדה שא-להים פועל בעולם מתוך רצון, משגיח, ולא כדברי הפילוסופים בכך.¹⁷ למרות כל זה,

16. ריה"ל נותן משקל כבד מאד לניסים לאורך כל דבריו, בשונה מאד מהרמב"ם. ראה עוד בפסקאות הפתיחה של דברי החבר, וגם אחר במקומות רבים ואכמ"ל בכך.

17. בכ"מ, וראה במיוחד בדברים שסביב הפסקה בה אנו עוסקים, בפסקאות פ-צא. נעיר כאן על כך שחשוב לדייק בדברי ריה"ל שם, במיוחד בפסקאות פז-צא. ניתן להבין ממנו שביור הנקודה הזו (שהעולם נברא ולא קדמון והקב"ה משגיח ופועל בו ברצונו) גם הוא נתברר רק במעמד הר סיני. אמנם לעניות דעתנו מי שידייק בדבריו יראה שלא כך פני הדברים, ולשיטתו עניין זה התברר גם בניסי יציאת

עדיין נותר ספק בליבות בני ישראל ביחס לעניין הנבואה. התפיסה הפילוסופית שמציג ריה"ל ביחס לנבואה, היא שהנבואה היא מצב של השגה אנושית המועצמת מכוח חיבורו לרבדים האלוהיים שבמציאות, השכל הפועל או רוח הקודש. אבל זו השגה שמבוססת קודם כל על יכולת ההשגה האנושית, וההשראה האלוהית רק מעצימה אותה. בני ישראל עדיין סברו שאולי זה כל מה שטמון בנבואה. מעמד הר סיני לימד אותם שלא כך, אלא שהנבואה האמיתית היא משהו אחר לגמרי, השגה שמקורה הוא חיצוני לאדם, מקורה הוא אלוהי לחלוטין, דבר ד'.¹⁸

רמב"ן

דברי הרמב"ן בעניין זה פזורים בכמה מקומות¹⁹ ואינם קלים לניתוח.²⁰ ראוי לציין שאחת ממצוות לא תעשה שהוסיף הרמב"ן על הרמב"ם, היא האזהרה שלא לשכוח את מעמד הר סיני. לענייננו, מבחינת המשמעות והמטרה של מעמד הר סיני וזכירתו, יש מקום להתלבט האם כוונתו היא בדיוק כרמב"ם, שהתוכן המתבסס על ידי ההתגלות הישירה הוא אימות נבואת משה רבנו בלבד, או שמא כלול כאן עניין נוסף. לאחר עיון בדבריו, אנו נוטים לומר שלשיטתו יש כאן עניין נוסף, אמנם אין בידינו להכריע בכך בוודאות, והעולה בידנו כתבנו.

נראה מהרמב"ן שמלבד האמון בנבואת משה, הייתה חשיבות מיוחדת גם לכך שעם ישראל יקלטו ישירות²¹ את שתי הדברות הראשונות, שכלולים בהם יסודות האמונה הבסיסיים ביותר:

מצרים קריעת ים סוף ואכילת המן, ואין צורך לשם כך בייחודו של מעמד הר סיני. זו גם הסיבה שלא הבאנו נקודה זו בדברינו בגוף המאמר.

18. בכך משלים החבר את דבריו למלך מפסקה פא, עיי"ש. עכ"פ, עדיין יש לחדד ולהבהיר מהי בדיוק משמעותו של דיבור כזה, ומהי הנבואה לשיטת ריה"ל. זהו נושא כבד, שוודאי חורג מענייננו.

19. שמות יט, ט; כ, ז; דברים ד, ט-יב; יג, ב; שכחת הלאוין ב.

20. כדרכו של הרמב"ן, שכתובתו וסברותיו הן פנימיות ודקות, ופחות חתוכות ומוגדרות בהשוואה לדבריו של הרמב"ם למשל. פעמים רבות נותרת בדבריו של הרמב"ן עמימות מסוימת, שמכריחה את הלומד להעמקה והקשבה מדויקת לעולה מדבריו. במקרים כאלו, מלאכת האיזון בין הנאמנות למילים הכתובות לבין הבנת הכיוון והסברא הטמונה בהם, קשה היא ביותר.

21. פשט הרמב"ן שזו השגה נבואית של ממש (כבציטוט שלפנינו, ובשמות יט, ט; כ, ז). אמנם ייתכן שאין זה מוכרח לגמרי ואפשרי גם לומר שמדובר בסוג אחר של השגה, אך שיש בו ודאות מוחלטת שזו השגה של דבר ד'. יש לעיין בדבר זה.

והכונה היתה בזה²² כדי שיהיו כלם נביאים באמונת ה' ובאיסור ע"ז, כאשר פירשתי, לפי שהם העיקר לכל התורה והמצוות, כמו שאמר 'הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים (דברים ד, י). אבל בשאר הדברות יקבלו מפי משה ביאורן עם שמיעתם קול הדברים, ובשאר המצוות יאמינו במשה בכל. (רמב"ן עה"ת, שמות כ, ז)

מה המטרה בכך? מה שמיעה זו של שתי הדברות הראשונות מוסיפה מעבר לאמון בנבואת משה? נראה מדברי הרמב"ן שכדי להבין זאת, עלינו להשתחרר מן הלוגיקה החמורה בה בוחן הרמב"ם את הדברים. אכן, מבחינה לוגית - אין בזה תוספת. די באמון בנבואת משה כדי לבסס את התורה והאמונה כולה. אך יש בכך תוספת מבחינת יראת השמיים ומבחינת יישוב האמונה בליבות עם ישראל. כלומר, בפועל, כדי שייוצר העיגון המוחלט והאמונה הוודאית בד' ובתורתו, היה צורך בזה. נבסס את דברינו ונבארם יותר:

בפרשת ואתחנן נמצא הפסוק שהוא המקור לאיסור שכחת מעמד הר סיני, ומיד לאחריו, כך מבין הרמב"ן, מנמקת התורה את האיסור, ומבהירה מה חשיבותו של מעמד זה:

(ט) רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך: (י) יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחרב באמר ה' אלי הקהל לי את העם ואשמעם את דברי אשר ילמדון ליראה אתי כל הימים אשר הם חיים על האדמה ואת בניהם ילמדון: (דברים פרק ד)

מיד נבהיר את הדברים לפי הסברתו של הרמב"ן. לפני כן, נשלים את פרשנות הפסוקים לשיטתו, ולשם כך עלינו לשים את ליבנו לפסוק שהובא כמקור המרכזי לכיוון הראשון שלמדנו, ביסוס נבואת משה במעמד הר סיני:

ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם ויגד משה את דברי העם אל ה': (שמות יט, ט)

את הפסוק הזה הרמב"ן מפרש כמחולק לשתיים, כלומר שטמונות בו שתי מטרות. ה"וגם" הוא כפשוטו - בנוסף. המטרה השנייה הנזכרת בפסוק היא אכן כדברי הרמב"ם, ביסוס האמון בנבואת משה "וגם כך יאמינו לעולם". אך בתחילת הפסוק טמונה מטרה נוספת, ואליה מכוונות המילים "בעבור ישמע העם בדברי". המטרה הזו היא הנאמרת

22. לפני כן מסביר הרמב"ן שבני ישראל שמעו מפי ד' את כל עשרת הדברות, אבל רק את השתיים הראשונות הבינו, ובשאר הדברות נצרכו לתרגומו של משה. עיי"ש.

באופן מפורש יותר בספר דברים בפסוקים המצוטטים לעיל - "אשר ילמדון...". כך כותב הרמב"ן:

והנכון בעיני שאמר, אני בא אליך בעב הענן, שתגש אתה אל הערפל **בעבור ישמע העם דברי**, ויהיו הם עצמם נביאים בדברי, לא שיאמינו מפי אחרים, כמו שנאמר באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי **למען ילמדון ליראה אותי כל הימים, וגם בך יאמינו** לנצח בכל הדורות, ואם יקום בקרבם נביא או חולם חלום כנגד דברך יכחישוהו מיד, שכבר ראו בעיניהם ושמעו באזניהם שהגעת למעלה העליונה בנבואה... (רמב"ן עה"ת, שמות יט, ט)

המטרה הראשונה, המפורשת יותר בספר דברים היא קיבוע האמונה והיראה בליבות עם ישראל, וכפי שהסברנו. כך גם נראה מדבריו בספר דברים שם:

הכתוב הזה לפי דעתי מצות לא תעשה, הזהיר בה מאד... שלא תשכח מעמד הר סיני... ופירש הטעם כי השם עשה המעמד ההוא כדי שתלמדו ליראה אותו כל הימים ואת בניכם תלמדון לדורות עולם, אם כן עשו אתם ככה ואל תשכחו אותו... והתועלת במצוה הזאת גדולה מאד, שאם היו דברי התורה באים אלינו מפי משה בלבד, אף על פי שנבואתו נתאמתה באותות ובמופתים אם יקום בקרבנו נביא או חולם חלום ויצונו בהפך מן התורה ונתן אלינו אות או מופת יכנס ספק בלב האנשים, אבל כשתגיע אלינו התורה מפי הגבורה לאזנינו ועינינו הרואות אין שם אמצעי, נכחיש כל חולק וכל מספק, ונשקר אותו, לא יועילהו אות ולא יצילהו מופת מן המיתה בידינו, כי אנחנו היודעים בשקרותו: (רמב"ן עה"ת, דברים ד, ט).

וראה גם בשאר המקורות אליהם הפנינו, נראה לעניות דעתנו שהדברים מדויקים כדברינו כאן. נסכם ונחدد את שיטת הרמב"ן כפי הבנתנו: נראה שמבחינה פילוסופית, אכן העוגן של נבואת משה הוא מספיק כדי לדחות לאחר מכן כל ספק או טענה שהיא. אך האדם אינו שכל גרידא, ובפועל אמונתו מבוססת לא רק על שרשרת הטענות הפילוסופיות. כיוון שכך, רצה הקב"ה שהעוגן של אמונתנו ותורתנו לא יהיה נעוץ בנבואת משה לבדה, אלא שעיקרי האמונה היסודיים ביותר גם הם יהיו כלולים בעיגון של הקליטה הישירה היוצרת ודאות מוחלטת ואמונה שלמה בלב הנוכחים במעמד זה. רק עיגון כזה יהיה מספיק חזק כדי לאחוז את שלשלת האמונה לדורות.

במאי קמיפלגי

נסה להשוות בין שיטות רבותינו שראינו עד כאן, ולבחון האם נחלקו ובמה.

ראשית, ישנה מחלוקת מקומית מפורשת של הרמב"ן על דבריו של ריה"ל. הרמב"ן לא מתייחס לריה"ל אלא לדברי הראב"ע, אך נראה שכלולה בכך בוודאי מחלוקת על מה שראינו בדברי ריה"ל:

בעבור ישמע העם בדברי עמך - אמר ר"א כי היו בישראל אנשים שהיתה להם הנבואה בספק... וזה טעם בעבור ישמע העם בדברי עמך, עשרת הדברים, וגם בך יאמינו, שאתה נביאי, כי מעתה יתאמת אצלם ענין הנבואה. ואיננו נכון, כי זרע אברהם לא יסתפקו בנבואה, כי האמינו בה מאבותם... (רמב"ן עה"ת, שמות ט, ט)

אמנם הרמב"ן עצמו מציין שם בהמשך דבריו שלמרות שזו דעתו, יש סייעתא מדברי חז"ל במכילתא לשיטת הראב"ע. עכ"פ, לפנינו מחלוקת מקומית ביחס לשאלה האם יש צורך בביסוס הנבואה במעמד הר סיני או לא.

גם בין הרמב"ם לריה"ל, נראה שנוכל לנעוץ את נקודת המחלוקת בנושא מסוים - שיטתם לגבי מהות הנבואה. תפיסת הרמב"ם בעניין זה דומה לשיטת הפילוסופים, ויש בה קרבה לתפיסה שלדברי ריה"ל מעמד הר סיני בא לאפוקי ממנה. ביאור מדויק של שיטת הרמב"ם הזו חורג מגבולות מאמר זה.²³ עכ"פ, לאור דברים אלו ייתכן לומר שזו נקודת המחלוקת היחידה בהקשר זה בין הרמב"ם לריה"ל, ולמעשה גם ריה"ל מסכים שמטרת מעמד הר סיני היא ביסוס נבואת משה - אלא שלתפיסתו ביסוס זה דורש גם את התוספת שהוא הדגיש.

לעומת מחלוקת מקומית זו, כשניגש להשוואת דברי הרמב"ן לדברי הרמב"ם נראה שנגיע למחלוקת יסודית ומורכבת יותר, ונראה שמחלוקת זו תהיה רלוונטית ביחס לדברי כל מי שצועד בכיוון זה, ואולי גם בהבדל שבין דברי הרמב"ם ודברי ריה"ל יש לה מקום. נקדים, שכלל הידוע לנו הרמב"ם לא כתב כלל דברים בכיוון של הרמב"ן, אלא נשאר בכך שהתוכן הבלעדי המתבסס במעמד הר סיני הוא אמיתות נבואת משה. ונראה שאכן אין הדבר מקרי, אלא שיש סיבה עקרונית לכך.

נראה, שהמחלוקת שבשורש הדברים כאן אינה קשורה דווקא למעמד הר סיני, אלא לתפיסה כללית ושורשית מאד. דרכו של הרמב"ם היא דרך השכל. הרמב"ם סבר שמרכז האדם ומהותו הוא השכל, זהו עיקר קיומו ומציאותו, וגם תכלית האדם ורצון ד' ממנו,

23. ראה למשל במו"נ ב, לב; ובהרחבה בכל המקורות על שיטת הרמב"ם בעניין הנבואה אליהם הפנינו בהערה 5. תפיסת הרמב"ם שם איננה זהה לתפיסה אותה בא מעמד הר סיני לשלול לדברי ריה"ל, ויש ביניהם שוני מהותי. לכן השתדלנו לדייק בדברינו וכתבנו "קרבה".

ממוקדים בשכל. בנוסף, דרכו של הרמב"ם היא לקמץ בניסים. למעשה, תפיסה זו נובעת מהתפיסה הקודמת, מכיוון שניסים הם חריגה מדרכי הטבע הקבועות, מהחכמה האלוהית הקבועה על פיה מתנהל העולם ועל פיה גם חי האדם באמצעות שכלו.

שיטתו זו של הרמב"ם, מובילה בבירור לפירושו ביחס למטרת מעמד הר סיני. ההשגה המופלאה והחד פעמית שבהר סיני, לא תחרוג מהמינימום הנדרש, שהוא מה שנצרך מבחינה שכלית ותו לא. היסוד ההכרחי בזה הוא אימות נבואת משה, ומכאן העוגן הנדרש לביסוס כל התורה כולה. השכל אינו זקוק ליותר מזה, ואין צורך בעיגון של עקרונות נוספים באופן של גילוי מופלא.

לעומתו, רבים אחרים מרבותינו - וביניהם הכוזרי והרמב"ן - סברו אחרת, הבינו באופן שונה את נפש האדם ומהותה ואת תכלית האדם. בהתאם, וכפי שכבר הוזכר, גם מקומם של הניסים במשנתם יכול להיות שונה. מתוך תפיסת עולם כזו, ניתן לראות תועלת וחשיבות בעיגון האמונה באמצעות התגלות ישירה גם לגבי תכנים שהם מעבר לאמון בנבואת משה, מכיוון שיש בכך תועלת לנטיעת האמונה המוחלטת ביסודות אלו בלבבות. וזאת למרות שמבחינה לוגית טהורה אין בכך צורך, ועל אף שזה דורש הסברה מרחיבה יותר של הנס שבמעמד הר סיני.

הדברים בהם נגענו כאן הם דברים יסודיים וארוכים, וניסינו להסבירם בקצרה רבה, ויהי רצון שלא תצא תקלה תחת ידינו.

היום הזה נהיית לעם

הבהרת הכיוון והחידוש שבו

הכיוון השלישי הוא כבר כיוון אחר, ושונה מהותית משני הכיוונים הקודמים. כפי שהזכרנו, הכיוונים הקודמים דומים במהותם, ובעצם מי שלא חלק על הכיוון השני, סובר שהוא אחד לחלוטין עם הכיוון הראשון. המכנה המשותף הוא שמטרת מעמד הר סיני היא עיגון של תוכן מסוים ע"י התגלות ישירה.

הכיוון בו נדון עכשיו הוא אחר לחלוטין. לפי כיוון זה, לא בקליטת תוכן עסקינן, כי אם בתהליך מציאותי, שמתחולל בעם ישראל ואולי במציאות כולה. תהליך שמבחינה עקרונית יכול להתרחש ללא מודעות כלל של בני ישראל שבאותו הדור אליו. ייתכן שבני ישראל שבאותו דור לא היו מודעים בכלל, לא הבינו ולא הרגישו את השפעותיו, אך התהליך קרה, וכעת הוא צרוב בעם ישראל ובעולם. לפי הכיוון הזה, השאלה איך מעמד

הר סיני רלוונטי גם לדורות הבאים, כלל לא מתחילה, ותשובתה אינה קשורה למסורת, היא 'גנטית'.

בכיוון זה ישנם מקורות רבים וניתן לפתחו לכיוונים רבים ושונים ולהסברות דקות ועמוקות, מהו בדיוק אותו תהליך שנוצר במעמד הר סיני ומה השלכותיו. אמנם במאמרנו בחרנו לקצר בדברים בכיוון זה, דווקא מפאת היותו נוגע לרבדים פנימיים יותר, הדורשים אריכות, העמקה וצורת למידה שונה שאינם מתאימים למאמר כזה. מטרתנו המרכזית היא להצביע ולבאר את עקרונות הכיוונים השונים והיחסים ביניהם, ולצורך זה נסתפק בדברים מפורשים ובהירים של רבנו הרמח"ל, שייצגו ויבהירו עבורנו את הדרך הזו. עבודת ההרחבה וההעמקה של הכיוונים השונים ובעיקר של כיוון זה, תישאר ללומדים.

רמח"ל:

ומה שיש לנו לדעת עוד, שאף על פי שישאל כבר מוכנים הם מצד עצמם להיות לעבודתו ית', וגם הם פועלים מעצמם שלא בהכרח כלל, כמו שביארנו, אמנם כח העבודה עצמה אינו ניתן להם אלא מידו ית', וזה מה שנתן להם בשעת מתן תורה, ומה שמקיים ומחדש לכל אחד ואחד תמיד. ותראי שזהו ענין ההפרש שבין המצווה ועושה למי שאינו מצווה ועושה, כי האדם המצווה יש כח בידו, מסור ממנו ית', שיתקן במעשיו התיקונים המצטרכים בבריאה, מה שאינו כן שאינו מצווה...

ותראי כי זה מה שעשה האדון ב"ה לישראל בהר סיני, שהנה לא נתן להם שם התורה כולה במעמד ההוא, אבל היתה הכנה כוללת לכל עבודת המצוות, כי אז השלים להם תחילה כל העיטורים והמעלות הראויים לאדם העשוי לעבוד את יוצרו, שבתחילה נשפל מעלתו להיות עלול ליצר הרע, כמו שביארנו, ואז נמשל כבהמות נדמה. ובבואם אל הר סיני, נתן להם האדון ב"ה כל היקר המגיע להם להשתלם במציאותם, להיות להם כח להיות משרתים אותו... ואז נתן להם תחילה הכח לשמור כל מצוותיו, ושמעשיהם בעבודתו יעשו הפרי הטוב המצטרך לתיקון הבריאה, והוא מה שכתוב (שמות יט, 1): "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". ומשם והלאה נשאר ישראל מובדלים מן העמים, ומעוטרים בכח עליון לשמור כל המצוות, לתקן בהם כל הבריאה כולה, וכמו שביארנו. (דעת תבונות, קנח)

דבריו של הרמח"ל בהירים וחריפים. ראשית ראוי לשים לב לכך שהרמח"ל מתייחס במפורש לשאלתנו - מה מטרתו של הר סיני, שהרי נתינת התורה אינה מתרחשת בו במלואה. ומסביר הרמח"ל שמה שקורה בר סיני זהו תהליך דרמטי, שיש בו השלמה של

יצירת עם ישראל במעלתם המיוחדת. במעמד נשגב זה מקבלים עם ישראל לא את התורה במלואה, אלא את הכוח לקיים את התורה.

כמובן שהסבר זה נשען על תפיסה פנימית מקיפה, שהעולה ממנה הוא שתועלת המצוות אינה רק בהשפעות שכליות ופסיכולוגיות,²⁴ אלא שישנו ממד רוחני פנימי נוסף, במציאות ובאדם, וההשפעה המרכזית של המצוות קשורה לממד הזה. עצם זה שאדם מישראל מקיים מצוה, קושר תפילין על גופו או מניח מזוזה בפתחו, גורם להשפעות רוחניות מציאותיות ועוצמתיות.

ומסביר הרמח"ל, שהשפעות אלו אינן טמונות במעשה בלבד, כפי שמסתבר. אם קוף יקשור על עצמו תפילין, לא יקרה דבר. יותר מכך, גם אם גוי יעשה זאת, לא יקרה דבר. דווקא כשאדם מישראל קושר תפילין על גופו, מתרחשות השפעות אלו. וכדי שתכונה זו תיווצר, היה צורך במעמד הר סיני. רק במעמד הר סיני קנו ישראל את התכונה הזו. [וכך מבאר הרמח"ל, בביאור נפלא את משמעות דברי חז"ל "גדול המצווה ועושה"]²⁵.

הרמח"ל מדייק בדבריו יותר, ומסביר שאין מדובר בתכונה שקבועה בעם ישראל מצד עצמם, אלא בתהליך הווי, המתחדש בכל רגע, של נתינת כוח אלוהי. עם ישראל היו מוכנים לכך מצד תכונתם העצמית, ומעמד הר סיני הוא שהוציא תכונה זו אל הפועל ויצר את התהליך הקבוע הזה. ביאור עניין זה והחידוש שבו חורג מגבולות עיסוקנו, ודי בכך.²⁵

להשלמת העניין נציין, שבהמשך הדברים בדעת תבונות, ואף בדרך השם (ח"ב פרק ד) מבאר הרמח"ל ששלב זה של מעמד הר סיני הוא השלב בו נחתמת יצירת ובחירת עם ישראל, ובו מתקבעת סופית המציאות של הבדלתם מכל העמים. משמעות דבר זה היא שבעם ישראל תלוי תיקון העולם כולו, קודם כל תיקון חטא אדה"ר, ולאחר מכן התיקון השלם עד הגעת העולם לתכליתו. נראה שהרמח"ל בדבריו רומז, ואף מסתמך, על דברי חז"ל הידועים (שבת קמה ע"ב): "מפני מה עובדי כוכבים מזהמיין? - שלא עמדו על הר סיני. שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא. ישראל שעמדו על הר סיני - פסקה זוהמתן, עובדי כוכבים שלא עמדו על הר סיני - לא פסקה זוהמתן".

גם דברי חז"ל הידועים על נוכחות נשמות כל ישראל במעמד הר סיני, מצביעים על כיוון זה ומתבארים יפה לפיו.

24. בניגוד להבנת הראשונים הפילוסופיים, כמו הרמב"ם וספר החינוך למשל, שהבינו כך בדיוק. זו למשל משמעות העיקרון המפורסם ש"אחרי הפעולות נמשכים הלבבות".

25. והשווה לדברי המהר"ל בהקדמה לתפארת ישראל על "נותן התורה".

היחס בין כיוון זה לדברי הרמב"ם

נבחן כעת את היחס בין כיוון זה לדברי הרמב"ם. פשוט הדבר שכל מי שנקטו בכיוון זה אין שום סיבה שיחלקו על דברי הרמב"ם, על היות מעמד הר סיני הבסיסי לאמונה בנבואת משה מכוח הגילוי הישיר שהיה.

אמנם, האם הרמב"ם יוכל להסכים גם לדברים שכאן? לעניות דעתנו, התשובה לשאלה זו מורכבת. לדברים שראינו בכיוון זה כפי שהם, הרמב"ם לא יסכים מפאת תפיסתו הכללית ביחס למציאות כולה בכלל ולמושגי הרוחניות והקדושה בפרט. בקצרה רבה נאמר, שבשונה מהתפיסה שרובנו רגילים אליה, המבוססת בעיקרה על דברי רבותינו שינקו מתורת הקבלה, הרמב"ם סבר שהרוחניות שבעולם היא שכליות, ותו לא. אין מציאות רוחנית אחרת בהויה (מלבד הקב"ה עצמו). כך גם באדם, הרובד העליון ביותר שבו, כפי שכבר הזכרנו, הוא השכל. אין ממד רוחני אחר. כיוון שכך, הסברים בסגנון הרמח"ל או כל הסבר אחר על השפעה רוחנית, אינם אפשריים.

אף על פי כן, מצאנו ברמב"ם דברים שאינם רחוקים מהסבר זה. כך כתב באגרת תימן:

לא יחזיקו בדת האמת בעתות כאלו [תקופות שמד] אלא החכמים יראי ה' מזרע יעקב, הזרע הטהור והנקי... והם האנשים שעמדו אבותם על הר סיני, ושמעו הדיבור מפי הגבורה, ושלחו ידיהם ואמונתם לברית וקיבלו על עצמם המעשה והקבלה... וכבר הבטיחנו הבורא יתברך כאדם הנכנס ערב לחברו, ודי לנו בערבותו, והודיענו שכל מי שעמד על הר סיני, שהם מאמינים בנבואות משה רבינו בכל מה שבא על ידו, הם ובניהם ובני בניהם עד עולם. שכן אמר הקדוש ברוך הוא יתברך: "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם". (שמות יט, ט) לפיכך יש לדעת, שכל מי שנטה מדרך הדת הנתונה במעמד ההוא, שאינו מזרע האנשים ההם.

ודאי שדברי הרמב"ם כאן אינם כפשטם. מה נאמר לגבי משפחה אחת שחלק מבניה דבקו באמונת ישראל ואחרים, חלילה, לא? ודאי שכוונתו לומר שההמצאות במעמד הר סיני חוללה איזשהו תהליך, חרטה משהו אצל הנוכחים באותו מעמד. החרטה הזו אמורה להימשך באופן טבעי לדורות הבאים, אך ניתן לסטות ולחרוג ממנה, לפעול כנגדה, ומי שעושה כך כביכול "לא עמדו אבותיו במעמד הר סיני", כלומר - אותה השפעה לא מתבטאת אצלו.

מהי אותה השפעה? איך היא מתרחשת לאור דברינו לעיל? דבר זה דורש עיון ודיוק רב בתפיסת הרמב"ם את מבנה האדם ונפשו. למסקנה, כפי עניות דעתנו, נראה שמדובר בהשפעה על הגוף.²⁶ כמו, להבדיל, טראומה שחורטת את השפעותיה בגוף ומתוך כך משפיעה על התנהלות הנפש, וכמו תכונות גופניות שעוברת בתורשה גנטית ומשפיעות על היכולות הנפשיות לאחר מכן. מעמד הר סיני היה אירוע כזה, שחרט משהו בגוף הנוכחים בו, והחריטה הזו עוברת הלאה לדורות הבאים, בתורשה.

מה פשרה של אותה חריטה, של אותה תכונה? נראה מדברי הרמב"ם שמדובר בהכנה טבעית טובה - כשרון - לקבל את האמונה בד', אמונת ישראל. כמו משפחה שעובר בה בתורשה כשרון למקצוע מסוים, כשרון מוזיקלי, מתמטי, מילולי וכן הלאה, אצל עם ישראל עובר כשרון משפחתי של אמונה. כמו כל כשרון, הוא לא חייב לצאת לפועל, וייתכן שיהיה מישהו מאותה משפחה שלא יוציא אותו לפועל כלל. אצל אלו, תכונת העמידה בהר סיני לא יצאה לפועל, כביכול אבותיהם לא עמדו שם.

אם כן, יוצא שלדברי הרמב"ם דווקא כן יש מקום להסברה דומה לכיוון השלישי הזה, אלא שהסברה זו היא דווקא דרך הגוף ולא דרך השכל. על כל פנים, נראה ברור מדברי הרמב"ם שהוא סבר שהשפעה זו אינה עיקר תכלית מעמד הר סיני, אלא היא משנית למשמעות המרכזית שהיא הכיוון הראשון שראינו, בו מאריך ומפרט הרמב"ם כפי שראינו, ושמדבריו למדנו שהאמון בנבואת משה הוא הבסיס לתורתנו.

מקווים אנו שעמדנו במטרותינו במאמר זה. ראשית, להבהיר ולחדד את עצם השאלה וחשיבותה, ושנית, לבאר את שלושת הקומות [שלוש שהן שתיים, כפי שנוכחנו תוך כדי הלימוד] שבנו רבותינו במענה לשאלה זו, לחדד אותן ואת משמעויותיהן היטב, ואת היחס בין הכיוונים השונים. נראה שלאחר לימודנו אכן בולט ששניתן לראות את הדברים כבניין אחד, בעל שלוש קומות. נפרדות, שונות, אך שבהחלט מתבקש לראותן כבניין אחד, וזכות היא לנו, הבאים בעקבותיהם של רבותינו הגדולים, לראותן כך.

amielf100@gmail.com

26. איזה איבר בגוף? זו כבר שאלה מדעית. לפי הבנת המדע היום, התשובה היא בעיקר המוח. בדברי הראשונים נוכל למצוא גם הסברים אחרים שהם מביאים לתופעות כאלו, על פי התפיסה המדעית שרווחה בזמנם, כמו השפעה על ה'מזג' - נוזלים המצויים בגוף האדם. אין בזה הבדל מהותי, העיקרון זהה, רק התפיסה המדעית השתנתה.